

- се самостійна представа аналогічна до босоркуна, а почасти вовкуна і перевертня" [17].

Весь демонологічний доробок Федора Потушняка вартий того, аби його видати окремою книгою.

Література

1. Потушняк Ф. Душа в народнім повір'ю села Осій // Науковий зб. т-ва "Просвіта" в Ужгороді. - Ужгород, 1938. - С. 33-44.
2. Там само. - С. 43.
3. Там само. - С. 44.
4. Bogatirev P. Actes magiques, rites et croyances en Russie Subcarpatique. - Paris, 1929.
5. Потушняк Ф. Душа в народном повір'ю ... - С. 40.
6. Там само. - С. 42.
7. Там само. - С. 37-39.
8. Потушняк Ф. Відьма і її признаки // Літературна неділя. - Ужгород, 1944. - № 5. - С. 58 - 59.
9. Потушняк Ф. Ночник в народном вір'ю // Літературна неділя. - Ужгород, 1941. - № 8. - С. 62 - 63.
10. Потушняк Ф. Вовкун в народном вір'ю // Літературна неділя. - Ужгород, 1941. - № 9. - С. 69 - 71.
11. Потушняк Ф. Чорнокнижники в народному вір'ю // Літературна неділя. - Ужгород, -1941. - № 16. - С. 136 - 138.
12. Потушняк Ф. Черт и домовый // Русское слово. - Ужгород, 1940. - 10, 13, 16, 20, 23, 27 октябрия.
13. Потушняк Ф. Воляник и духи источников // Русское слово. - Ужгород, 1940. - 4, 8 декабря.
14. Потушняк Ф. Стрільба в народном вір'ю // Літературна неділя. - Ужгород, 1942. - № 15. - С. 150.
15. Потушняк Ф. Огень в народном вір'ю // Зоря - Najna. - Ужгород, 1941. - № 1 - 2. - С. 86 - 112.
16. Потушняк Ф. Відьма і її признаки. - С. 57.
17. Потушняк Ф. Ночник в народном вір'ю. - С. 63.

ПАВЛО ФЕДАКА

ОБРЯДИ, ВІРУВАННЯ І ЗВИЧАЇ ПРИ ЗВЕДЕННІ ТРАДИЦІЙНИХ ЖИТЛОВИХ І ГОСПОДАРСЬКИХ БУДІВЕЛЬ В УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТТЯ

З будівництвом хати у давнину було пов'язано чимало звичаїв, обрядів, прикмет і вірувань.

Перш за все, окремі звичаї і вірування зв'язані з вибором місця для будівництва. Шукали так зване "чисте" місце, яке ще не опоганено. Недобрим (нечистим) місцем вважалась насамперед межа, тобто місце, яке не належить нікому. Це місце служить дорогою для диявола і нечистих духів. На такому місці неодмінно хтось помер би. Недобрим місцем вважалось і таке, на яке впала "бісиця", тобто зірка, яка согрішила. Не можна було будувати в безпосередній близькості від роздоріжжя, бо це місце для босоркани-відьми ("вітерниці"), а також на місці, де був хтось убитий [1].

У Великоберезнянському районі (с.Люта) на місці, вибраному для будівництва хати, по кутках сипали на ніч поніл і клали шматки хліба. Вранці перевіряли: якщо хліб цілий - будувати можна, якщо ні - вибирали інше місце. На Гуцульщині розрізали хліб на чотири кавалки, клали їх по кутах майбутньої хати, а вранці дивилися: якщо хліб на місці - будувати можна. У селах Тячівського (Чумалево, Теремля, Угля) та Хустського (Данилово, Крайниково, Сокирниця, Стеблівка) районів клали на ніч три склянки з водою, якщо у них зменшувалась вода - шукали інше місце. У цих же селах на ніч по кутах втикали чотири тички (жердки) з хлібом на вершку кожної і вранці дивилися: якщо хліба не виявляли або шматок (чи шматки) лежали внизу - підбирали інше місце [2].

"Нечисте" місце від чистого розрізняли також у такий спосіб: вночі "ворожілля" йшла на вибране місце зовсім гола, розглядала його крізь сито і промовляла різні заклинання. Потім повідомляла господарю - "чисте" чи "нечисте" воно [3]. А в селах Ріцької долини на Хустщині перед початком будівництва хати з вулиці кидали капелюх, і там, де він упав, починали будувати хату. При цьому намагалися кинути капелюх подалі, оскільки вулицею ходить "нечистота" [4].

Селяни вірили, що в хаті, збудованій на "нечистому" місці, не буде щасливого і радісного життя. На такому місці буде здихати худоба, а члени сім'ї хворітимуть різними загадковими хворобами або передчасно помруть. Житло, збудоване на "нечистому" місці переслідують пожежі, повені, землетруси, зсуви та інше, у ньому перебуває "нечиста сила", мучить мешканців, з'являється їм у різних подобах і т.ін.

При закладанні нової хати завжди брали до уваги розміщення старої, бо саме місце попередньої хати вважалося оптимальним, оскільки воно було перевірено життям предків.

Окремі заборони і вірування були пов'язані з рубкою дерева для будівництва. Не можна було вживати для спорудження житла чи господарських будівель дерева, які виростили на місці, де колись стояла церква, оскільки використання таких призвело б до смерті господаря чи когось з його сім'ї. Не використовували дерево з наростами (омелою), бо у мешканців будуть чиряки і гнійні рани, а також сухостійне дерево, бо мешканці будуть сохнути; непридатним було дерево, звалене бурею, бо його будуть їсти черв'яки, дерево з двома стрижнями ("чоловік з женою будуть сваятися"), дерево повалене блискавкою [5].

На будівництво хати завжди підбирали найкращий матеріал. Робив це, як правило, сам господар, котрий знав, що дерево має різні властивості, залежно від того, де воно росте - на горбі, у затишному місці, серед гушавини, на глині чи на піску. Непридатне для будівництва таке дерево, яке росло над потоками - воно швидко спорохнявіє і розсиплеться.

Найпридатніші для будівництва хати дерева, які росли поволі, рівно і високо, їхні кільця були дрібними і тому укладались дуже густо. Таке дерево, за свідченнями старожилів, тверде як залізо.

Найкращою порою для рубання дерева вважались зимові місяці грудень, січень, лютий, саме у цей час дерево найтвердіше і найміцніше, у ньому "не заводиться черв'як" (шашель). Не рубали дерев на будову у літні місяці (червень, липень, серпень), бо тоді по дереву кружляють соки, які роблять його м'яким, крихким.

Якщо доводилось рубати дерево весною або восени, не відгинали верх з галузками, оскільки він стягав з дерева упродовж двох тижнів увесь сік, тільки після цього зрізали

вершок, облуплювали кору, щоб черви не точили основного стовбура.

На Міжгірській Бойківщині, як правило, теж рубали дерево взимку, бо тоді "воно мертво і тому найтвердіше", коли ж доводилося його рубати весною або влітку, "то воно тоді живе і є найбільше податливе на всякі хвороти, порохнявіє, бутвіє, заводиться у ньому багато черв'їв, які його скоро сточать" [6].

За народною традицією, дерево на будову має бути "просте, як свічка", "чисте та не круте", бо лише таке буде добре колатись на дві частини - "плениці" і буде здорове, як дзвін". Існувало повір'я, що в хаті, побудованій з такого дерева, всі мешканці будуть стрункі й високі та здорові і ніяке лихо до них не причепиться.

Досвідчений газда пізнавав дерево по звукові: якщо воно при ударі сокирою "дзвенить" значить здорове, а коли глухо гуде - порохнявіє. Він також знав, що не годиться дерево, в яке вдарив грім, бо в таку хату також вдарить грім і спалить її, а також вивернуте вітром дерево, бо його повалила "нечиста сила", котра "через нього перейшла б до новозбудованої хати і в ній би погано було жити" [7].

Рубати дерево найкраще вважалося в "новий" чи "повний" місяць, цього не робили, коли місяць був на ушербі ("старий місяць").

Не починали будівництво хати у важкі і святкові дні (понеділок, серeda, п'ятниця, неділя). Найкращими днями для цього вважались вівторок і четвер.

Після того, як на всіх деревах були обрубані гілки, газда збирав толоку для звезення їх додому. Влітку возили дерево на передній частині воза (передку), а взимку на санях ("гринджолах", "г'ерджелах"). При цьому дотримувались звичаю, що нижня частина дерева ("відземок") має бути спереду воза чи саней, а верхня - позаду, в іншому разі на господаря чатувало б нещастя.

Окремі обряди і звичаї виконувались при закладці нижнього вінця зрубу - підвалини ("засновини", "зав'язини"). Посередині будівельної площадки встромляли вербову гілку, прикрашали її різнокольоровими стрічками (партицями) - щоб усе в цій хаті цвіло і росло так скоро, як верба. На всій території Закарпаття поширеним був звичай класти у зв'язку кутів гроші, щоб житло було багатим і в достатках. Найчастіше

цей обряд виконував головний майстер, який знімав шапку і примовляв, при цьому: "Щоб ця хату ніколи не оставляли гроші і другі блага".

Як обереги від нечистої сили клали у зв'язку нижнього вінця також "свячену" воду, "свячену" пшеницю, а в селах Рахівщини (Ясиня, Лазещина, Чорна Тиса, Стебний, Кевелів) – овечу шерсть ("щоб вівці веліся"). У цих же селах, а також в селах Кальник, Шкуратівці, Кузьмино, Медведівці Мукачівського району по вуглах клали зубки "свяченого" часнику та шарлупу з яєць.

Щоб мешканці хати були здоровими, життєрадісними, щасливими, в деяких районах (Іршавський, Мукачівський) в кути клали бите скло, бо воно не гние і не розкладається. Скло також відганяє нечисті духи. Бите скло, як символ щастя, відоме багатьом народам.

У селах Іршавського (Білкі, Імстичево, Осій) району ті, що хотіли мати багаточисельну сім'ю або багато дівчат, у зв'язку кутів клали гребінь. Гребінь клали також при зведенні господарських будівель (хлівів), щоб розплоджувалась худоба і народжувались насамперед самки.

Часто у зв'язку вуглів клали ладан, проскуру ("дару"). Обов'язковим було вирізування хрестів як оберегів на зв'язках вуглів нижнього вінця або хреста в одному з кутів.

Після закладання підвалин господар частував майстрів і їх помічників. У давніші часи гостину робили на передній підвалині, а з кінця XIX - початку XX ст. – на столі, який газда ставив посередині майбутньої хати. За народним повір'ям, чим щедріша гостина, тим більше достатку буде в оселі, і "худібка буде вестися, і діти будуть здорові".

Певних звичаїв і обрядів дотримувались і при тесанні дерева на будівництво хати. На Бойківщині, наприклад, побувало повір'я, що майстер затинав першу тріску "на добро" або "на зло", "на життя" або "на смерть", залежно від того, про що він у той час подумав. Пам'ятаючи про це, господар намагався жити з майстром у злагоді, виплачував тому своєчасно платню, а газдиня готувала їжу добре і смачно [10].

По закінченню зведення зрубу на першу пару крокв, яку піднімали, вішали "хоругов" і дубову гілку. "Хоругов" - це палиця, на котру навішані хустини і стрічки, а також вівсяне колосся. На Ужгородщині (села Довге Поле, Баранинці,

Баранинці, Глибоке, Руські Комарівці). Мукачівщині (села Кальник, Медведівці, Кузьмино) до жердки прив'язували зелену гілочку берези, яку перев'язували червоною стрічкою або пучком різнокольорових стрічок ("май", "маяліш"). У цих же селах часто прив'язували до деревця (гілочки) вишитий рушник, якщо роботи проводив один майстер, чи рушники (якщо кілька майстрів). Рушники потім дарували майстрам [11]. Ф. М. Потушняк порівнював хоругов, яку виставляли на хаті, з весільною, вважаючи її в обох випадках символом переходження, виявом радості з приводу вступу у зрілий етап життя. Він також безспідставно твердив, що дубова гілка є залишком звичаїв шанування духу дерев, який проводився на Закарпатті на Різдво, Русалії (Зелені свята), Юрія, Цвітну неділю. Дубова гілка є символом здоров'я, а в окремих селах (Крайниково, Олександрівка) Хустського району – знак-бажання, щоб у цьому домі народжувались хлопці [12].

У селах низини і передгір'я "хоругов", "кірагов" "май", "маяліш" при будівництві мурованих (з саману) хат вивішували двічі: перший раз, коли закінчують зведення стін, другий, коли підняті крокви. Якщо при зведенні зрубних жител влаштувалась одна велика гостина майстрам, то при будівництві саманних хат таких пригощань було два: при закінченні виведення стін мурникам і при піднятті крокв теслярам. Під час гостини ("алдамаш"-угорське) після підняття крокв, перед покриттям даху, головний майстер виголошував тост за те, "щоби хижа не текла до скончання віка і не гнила во віки віков [13].

Ряд обрядів дотримувались при переході в нову хату. За народними віруваннями, з тих, хто першими ввійде в хату, обов'язково хтось повинен померти, щоб викупити хату. Аби врятувати людину від неминучої смерті, кидали на ніч у хату, перед входженням до неї, чорну кішку, чорного півня або чорного барана. Якщо це був баран, вранці його вбивали палицями і, вступивши в житло, з'їдали. Якщо це була кішка, її теж убивали і підвішували над дахом житла [14].

У с. Лютій Великоберезнянського району, коли будівництво хати завершено, майстер запалював у печі вогонь, добутий тертям, зачиняв вікна і двері, ключі передавав власнику будівлі, який через вікно впускав у хату півня, кішку і собаку,

а потім через двері заходив сам півня, кішку і собаку не можна було вбивати або продавати [15].

У селах Вишці, Черноголовій, Смереконій Великоберезнянського, Туричках, Сімерках Перечинського районів залишали на ніч півня і кішку і якщо ті до ранку були живі, то можна переходити в хату. У с. Кальник Мукачівського району на ніч впускали кішку і якщо вона до ранку залишалась живою в хату можна переходити.

В обов'язковому порядку проводили освячення житла і господарських будівель. У селах Хустщини (Золотарево, Іза, Горінчево, Монастирець) у всіх кутках хати свердалили дірки і сипали в них "свячену" пшеницю, а потім дірки замазували глиною [16].

Окремі обряди і вірування зв'язані з атрибутами, які повинні охороняти житло.

На входних до хати дверях вирізали, випалювали або малювали хрест, щоб "шешуни" не входили усередину, не завдавали лиха людям і худобі.

У с. Стебному Рахівського району біля входу у гражду вішали пробитий наскрізь камінь (цей отвір на камені утворився внаслідок того, що "через камінь веселка воду пила") [17]. Камінь як оберіг є дуже давнім символом, так само як і вірування відносно "веселки" (райдуги). Асоціації життя в хаті з радісними і світлими кольорами райдуги відбивають здорові селянські вірування в добрі сили природи. У селах Лазещина, Стебний, Чорна Тиса Рахівського, Рекіти, Лісовець Міжгірського районів на верхню об'язку обрамлення дверей ("одвірків") прибавали засушені гілки омели зі смереки, які повинні охороняти хату від усього злого, приносити в дім щастя і радість. Такі гілки називаються на Міжгірщині "короли", на Рахівщині "корона" [18].

У більшості районів побутував звичай прибавати до порога підкову — символ щастя дому і оберіг сімейного життя.

У гуцулів Рахівського району (села Стебний, Лазещина, Чорна Тиса) на господарських будівлях для худоби (шталавах) прибавали баранячі роги ("щоб був щедрим приплід овець") [19].

Після завершення будівництва хати мав місце звичай прощання майстра чи майстрів. Газда звертався до майстра зі словами: "Прощай мене, як я тебе, братчику, якщо чим

не вгодив" і давав тому на прощання полотно, сукно та інше [20].

У обрядах і віруваннях при зведенні житла в українців Закарпаття є чимало спільного з українцями інших регіонів України, а також білорусів, росіян та сусідніх народів (словаків, угорців, румунів, поляків).

В останні десятиріччя більшість обрядів і вірувань, пов'язаних з будівництвом житла і господарських будівель, зникли. Ті з них, які залишилися, переосмислені відповідно до нових умов суспільного життя і виконуються під час найважливіших етапів будівництва хати.

Зокрема, при виборі місця для будівництва насамперед дивляться, щоб воно було недоступне для ґрунтових і стічних вод, захищене від вітру та мало добрий вигляд на сонячний бік. Часто нову хату будують на місці старої, якщо останню упродовж проживання в ній родини обминали лихо, природні катаклізми тощо.

Зрідка, за старою традицією, зокрема на Гуцульщині і Бойківщині, на місці майбутньої хати закопують молоду смерічку або берізку, зрідка вербову гілку, які знаходяться усередині до завершення зведення стін. Деревця чи гілки прикрашають різнокольоровими стрічками.

При закладанні підвалин ("зав'язини", "закладини", "засновини") залишалась традиція класти у вугли монети, щоб у новій хаті "багато жилося". Після зав'язин господарі, як правило, влаштовують для майстрів гостину, на якій можуть бути присутні також близькі родичі і сусіди.

Після виведення стін і підняття першої пари кроків на неї прибавляють молоду смерічку або берізку, смереків чи березові гілки, які прикрашають різнокольоровими стрічками і хустками, останні дарують майстрам. Іноді замість хусток до деревця чи гілок прив'язують вишиті рушники, які також дають майстрам [21]. Побутує також звичай прибавати до порога входних дверей підкову - "на щастя і добро".

Увійшло у традицію відзначати новосілля, на яке запрошують рідних, сусідів, колег по праці. Гості приходять з подарунками, бажають сім'ї здоров'я у новій хаті. В останні десятиріччя відроджено традицію освячення хати і господарських будівель (домосятіє), яке здійснює священник.